

KRITIKA

BETÖR A SOKFÉLE IDŐ

Balla Zsófia: *Más ünnepek*

Sokféle idő

*látogat meg engem s mint vadóc lovat, betör.
A tejfog múlt kihull. A jelen újránő.
(Három szonett a gyermekségről — II. Boldog árnyak)*

Balla Zsófia legújabb kötetének versanyagában a költemények a fenti címbe foglalt ige (*betör*) mindkét jelentésére rájátszanak: értelmezhetőek a személyre (a lírai énré) irányuló cselekvést (miként a kiemelt mottóban), valamint az idő(k) terekbe-életekbe való betörését konstatáló szöveg-helyekként. Valóban, „sokféle idő” látogatja a versek lírai énjét: a régmúlttól a közelmúltig többféle múlt egymásra rétegződése, egy általánosabb és a pillanatnyi jelenvalóságként értelmezhető jelen, a részben kifürkészhetetlen, részben a múltbéli és jelenbeli egzisztenciális tapasztalatokból sejthető jövő.

Annak okát, hogy a szerző sorban tizenkettedik verseskötete a szokványosnál terjedelmesebb, mintegy 178 oldalnyi, abban kell látnunk, hogy 2009 óta nem jelent meg önálló verseskötete, minek következtében az olvasó előtt mintegy hét év költői tapasztalatának s folyamatos költői gyakorlatának részletei tárulnak fel. De nem csak az előző verseskötet (*A nyár barlangja*, 2009) megjelenése óta eltelt hét évről van szó. Balla Zsófia létélményének textualizálásába legalább annyira belejátszik (beleszámítódik) a nagyjából fél évszázadnyi költői gyakorlat, mint ahogyan az érett életévek léttapasztalatai is. A kiküzdött forma és lírai megszólalás, valamint a múltbéli és jelenbeli történésekből levonható konzekvenciák, mondhatnánk. Olyan pozícióban láttatja tehát ez a verseskötet a lírai ént, amelyből nemcsak számon tartja, emlékezetként hordozza magában vagy álmaiban idézi meg a múltban és jelenben történeteket és az életvalóság akár leghétköznapibb, akár az ezekből kiemelkedő kivételes mozzanatait, hanem amelyből egyben az idők véletlenszerűnek tűnő eseményeinek sorára is ráláthat. Nem véletlen hát, hogy a kötet versei olyan általánosnak mondható fogalomparokkat vonnak a jelenségeket egyszerre szenzuálisan, anyagszerűen és reflexív módon átélő lírai én látókörébe, mint lét és nemlét, élet és halál, élők és holtak, maradók és elmenők, születés és elmúlás, fény és árnyék, nappal és éjszaka, álom és valóság, haza és idegenség, az Én és a Másik, tudat és szenvedély, múlt és jelen, jelen és jövő. Valóban, csupa általános ellentétek sora, amelyekre a versszubjektum nem örök érvényű, szentenciózus válaszokat

fabrikál; ehelyett a sorsszerűség uralta mindennapi, esendő, véletlenszerű életvalóságok esetein és prizmáján át reflektál a lét „nagy” kérdéseire. Ez utóbbiak pedig versciklusokként, -sorozatokként lazán csoportosíthatóak.

A *hasonmás* cím alá sorolt költemények túlnyomó többségében az álmodó és ébredő vagy éber én kettőssége, egymásra utaltsága vagy épp egymást kioltó volta feszül egymásnak, miközben eldöntetlen kérdésként lebeg, hogy vajon melyik a valós én: a múltat szereplőivel újra- és visszaálmodó vagy az álomból ébredő-e. A már nem, de egykor létező tereket, pillanatokat, éveket és személyeket az álomban rekonstruáló én a nappali fény valóságában élőtől leválaszthatatlan, olykor az utóbbit akár bekebelező alteregóként jelenik meg: „Álmodban más vagy-e, mint életemben? (...) Aki vagyok, az ébredéssel mindig továtűnt” — áll a kötet cikluscímadó kezdőversében (*A hasonmás*, 7). Majd *Az álom tükrében*: „Az álom szerep — én osztom magamnak. (...) Cselekvő élet is az álom, (...) Álomunkkal hálalunk múltat magunknak / és szálldosó jövőt. (...) Csak az vagyok, / akinek álmodom magam. / Annak álmodom, aki voltam” (10). Az álom tükröfelületei a múltat verik vissza, s benne azokat, akik életünk részei voltak, de már nincsenek velünk. Ezen a hiánylistán, amely az álom sajátos logikája szerint különféle időtartományok és terek árnyalakjait állítja egymás mellé, jól megférnek egymással a szűkebb és tágabb család tagjai, íróbarátok és mesterek egyaránt. A metaforizáltság egyik legszebb részlete a kötetben az időt mérő oratoronyban bábként forgó és egymáshoz ütődő árnyalakok megjelenítése: „oratoronyban forognak a bábok / Anyám ütődik Apámhoz / Nagypám Nagyanyámhoz (...) Székely Magdi Rábának ütődik, / Széll Zsuzsa Zádorral ütközik, / Annácska csapódik Bretterhez / nénik és bácsik / nagynénik és nagybácsik / körbe-körbe zörögve / jaj, hozám ütődnek és / Rilkéhez (...)” (9). Az Én kettéválását, megkettőződését éli meg a lírai én önnön testérzékelésében is: „A testem hol én, hol nem én vagyok” (*A test, a test*, 16).

Míg a *Glossza cikluscím* alá sorolt néhány költemény az Urat szólítja meg, a *Téli átkelés* című versciklus azokat a költeményeket gyűjti egybe, amelyek a jövevénylét, a választott haza megéléséhez kötődő idegenségérzetet járják körül. Lásd: „Ráz ez a vidék, le akar vetni magáról. / Hova mennék a magam-választotta hazából.” (*Az idegen*, 51); „Közétek jöttem. / De sosem érkezem meg. (...) Ide igyekeztem. / És még most is jövök az úton.” (*Haza*, 52) stb. *Az ember helye* című vers

a volt, az elhagyott otthon („az otthon nevek, helyszínek halmaza, / bár minden lepusztult és elkopott.”) és a választott, új haza kettős áramában vibrál („Mint új bőr / hegesedik rá, benövi / létét egészen új hazája.” — 56). A kötet több versében-versciklusában villan egybe az elhagyott és (az áttelepülés által) választott új otthon (haza) feszítő kettőssége — pontosabban kettős idegensége. A címadó versciklus, a *Más ünnepek* néhány költeménye (*Képeslap, Kolozsvár, Vonatok* stb.) az elhagyott térség, város generálta hiányok, a „más tél”, „más ünnepek”, a képeslappá merevedő régi otthon színhelyének („A téli utcákat csak képen érem el.” — *Képeslap, 97*) vagy épp a visszatérő régi formákat, tartalmakat nem leelő üresség- és idegenséglénynek a lenyomata. A *Kolozsvár* című hosszúvers lírai énje az egykor otthonosságot nyújtó, otthont jelentő, elhagyott város romlását, „műhab” krémeseit éli meg negatív élményként, akárha „egy régi város elpiszkolt goblenén”: „Itt járok benne, minden ismerős. / De senki és semmi nem azonos / magával, csak az elmállott jellel, / jövővel, más világgal” (101). „Nincs hová, soha visszatérni” — fogalmazza meg az otthontalanságot felváltó idegenséglényét, a Szilágyi Júliát köszöntő, *Születésnapra* című versben pedig az idegenséglény térdimenzióin túl még tágabb (és képlekenyebb) dimenziókba lép: „Az vagy, akire annyi éve vársz” (111). A kinyilatkoztatásszerű mondat egy, az *Apokrif ének* című 1971. évi verseskötetből az *Ahogyán élsz* (1995) című gyűjteményes kötetbe is átkerült régebbi vers sorát idézi fel: „Ahogyán élek, az a hazám” (31). A példa arra utal, hogy Balla Zsófia számára az identitás, amelynek egyik összetevője a hovatartozás, a kötődés nyújtotta biztonságérzet, az otthonlét, nem új, hanem több évtizedre visszavezethető verstéma. A már említett, *Ahogyán élsz* című régebbi gyűjteményes kötet akkor új verseket tartalmazó záró ciklusának a címe a szójáték eredményeképp létrejött *Budatest*. A cikluson belül az azonos című költemény testtapasztalatként prezentálja a lírai én Budapest-élményét:

*Ha Budapestnek vállla lenne,
szőrös melle,
odafúrnám a fejem: hja, de jó
itt lenni, — suttognám.
Pestikém, Budácskám! —
fészkelődnék
gesztenyefák és hullott eprek,
morzsás levegő közeim.
Ó, te, sohajtnék
fagyalttól mázasan.
Pestecsém, húskám.
Mindent mondanék neki. (...)
(Ahogyán élsz, Budatest, 251)*

A költeményben szinte szétárad a város iránti rajongás, a vers lelkendező szólamai egy fokozott lelkiállapot lecsapódásaként olvashatók, ám a csöppnyi iróniával (is) értelmezhető felszólt rajongás a többrészes költemény utolsó darabjában mégis rezignációba fut ki: „Már belátom, nem jobb sehol, sosem” (uo. 252). Ezt a régebbi költeményt amiatt volt szükséges felidézni, mert a legújabb kötet címadó ciklusában van egy inverz párja, a *Nem lettem pesti*, amely épp fordítva, a „várostesttel” szembeni distancia és idegenség verse. Az ölelés, a karolás az előbb említett (város)testélményre utal vissza, anélkül, hogy biztonságot nyújtó gesztusként értelmeződne: „Nem lettem pesti, csak egy itt-lakó / kolozsvári. Budapestet úgy értem el / zihálva, hogy majd magához ölel. / De karolása csupán egy tangóra jó” (113). A hiányérzet nem feltétlenül a városban (várostestben), hanem az azt belakókban, közöttük is a versszubjektumhoz közel álló barátokban való csalódottságban keresendő: „Csigaszarvként gyűrődtek / vissza barátok. Vagy nyomultak / hírnévbe-ködbe fel. (...) azt hittem, minden / barátság fölemel. / A látszat dagálya után / a köves, pusztá parton állok” (uo.).

Valóban „nincs hová, soha, visszatérni”, amint az előbbiekből a *Kolozsvár* című versből idéztem? Balla Zsófia érett lírája túl van a tragikumon, s ha versszövegeiben mégis elégikusságra futunk rá, abban sem a megszépített múlt visszasírására találunk. Legfeljebb a hiányok, a veszteségek bár fájdalmas, de rezignáltan bölcs belátására. A léttapasztalatok reflexív megélésének eredményeként könyvelhető el a bölcs belátás, a megtörténtek sztoikus tudomásulvétele.

Viszont a hiányok hiányok maradnak A *Más ünnepek* álom- és emlékezetverseiben családtagok, hozzátartozók, íróbarátok és barátok hiánya, üres helye nyomán „Minden száraz jel marad” (72). Balla Zsófia versben búcsúztatja többek között Tordai Zádort, Rába Györgyöt, a *Hiányok kertje* cikluscímbe pedig megalkotja ennek a hiánytapasztalatnak a toponimáját is. Ebben a versciklusban kitüntetett helyet tölt be a *Látom a földről* című triptichon, amely Esterházy Péter életének három „stádiumát” ragadja meg. Az *élet delén* című, első vers az író ötvenedik születésnapjára íródott, a *Hogy gyógyíthatatlan* című, második darab már címében önmagáért beszél, míg a harmadik, az *Elégia* halálvers. Különösen a triptichon második és harmadik versében érzékelhető az a fajta nyelvi feszesség, amely Balla Zsófia érett költészetét jellemzi. Költeményei kapcsán nem véletlenül merül fel a létösszegző verseket író József Attila, továbbá Nemes Nagy Ágnes (és az Újhold-hagyomány) és Rilke neve. „Ne mondd a mondhatatlant, / mondd a nehe-

zen mondhatót”, idézzük gyakran ezeket a Nemes Nagy Ágnes-sorokat. Balla Zsófia verstémái is ebbe a „nehezen mondható”-ba sorolhatóak (elmúlás, halál, veszteségek otthontalanság, idegenség...). A „nehezen mondható” kimondásához viszont feszes versnyelvet teremtett, amelynek keretein belül a szenzuális tapasztalat és a reflexió, valamint a személyes és az általános is megfér, egymásba simul, anélkül, hogy költője modorossá válna. Az Esterházy-triptichon költeményeiben ez a feszes, kiegyensúlyozott versbeszéd szólal meg, miként a kötet sok más költeményében is. Ezt a versnyelvet, a szikárság poétikája nyomán kialakított retorikát az egyszerű, átlátható szemantikai struktúrákban és lélegzetvételnymi versmondatokban elhelyezett nyelvi-poétikai hangsúlyok, valamint enjambement-ok, sortörések, egyféle laza metrikai szabályosság alakítja. Még azt sem mondhatnánk, hogy a költő mindezt a poetizáltságot különösebben választékos szókinccsel érné el. „Annyi minden / elmarad már” — indítja szinte lágy trochaikus-elégikus hangnemben a triptichon második versét, s ennek a két első sornak a nyelvi egyszerűsége folytatódik a további sorokban is: „Aki elindul, lépdél a / nemlét felé (...) Micsoda hidakat vertél / az Atlanti-óceánig. / Most majd kiderül, elválnak, / megtartanak-e. (...) Egy korszak küzd veled / a sülyedésben. (...) A titkos jelentések / megfigyeltje vagy. (...) Jösz, mész, most még itt vagy / és már nem vagy itt” (*Hogy gyógyíthatatlan*, 140–143). Vagy a halálversben: „Eddig azt hittem, örökéletű vagy. / Most mégsem múlik tőled a halál. (...) Hogy itt voltál — magas eget adott. / Könnyebb úgy élni, ha mér egy tekintet. / Okos és könnyed. Kék és szigorú. (...) Nem értjük, hol van hiányod határa. (...) Ami mindünkkel közös, / most az esett meg veled. (...)” (*Elégia*, 144–146).

A *Hiányok kertje* a kötet nyolcadik versciklusa. A halál-tematika kapcsán, a hiányok nyomán megképződött ürességre valamivel előbb, a kötet ötödik versciklusában, a Várady Szabolcsot köszöntő születésnap vers záróakkordjaként hangzik el egy vigaszt, de inkább távlatot jelző felismerés: „Sietni kell a szeretettel” (*Sietni kell*, 87). Ilyen egyszerű — tehetnénk hozzá...

Balla Zsófia legújabb verseskötetének van két derűsebb felhangú versciklusa is: az *Én és a Másik* relációit tematizáló *Két időnk*, valamint *Az óriási hárs*. A derűség persze nem a lét és együttlét problémátlanságából ered, inkább valamiféle egzisztenciális derűről beszélhetünk — annak felismeréséről, miszerint a múltbéli és jelenbeli hiányok ellenében a létezésben mégiscsak fellelhető némi

fogódzók, kivételes pillanatok. Mindkét ciklus verseiben valamiféle harmónia megélésének vágya lüktet, s ez az olykor nyelvjátékkal is fokozott lüktetés dinamizálja a versbeszédet. Különösen a kötet utolsó versciklusában lobbannak fel a megszerzettnek vélt harmónia pillanatai, szenzuális gazdagsága. A Nemes Nagy Ágnes-versek fát vagy akár Nádas Péter nevezetes körtefáját a versemlékezetünkben előhívó versciklus, *Az óriási hárs* a svájci (zugi) alkotóházban eltöltött időszak szenzuális élményeit és reflexióit gyűjti egybe. A természeti környezetben (eső, tó, nap, levegő, fák, csend, kertek nedvei, domboldal, szivárvány) csupa szenzuális élmény veszi körül a lírai ént. A „szabadság édes, erős örülete”, a „boldog erő” árad szét a versekben, s ezt az „édességet” még a rimes versbeszéd is megtámoogatja. A versbéli jelenben váratlanul fellelt harmónia a múltból felmerülő emlékekből is a szikrázóbbakat választja ki („Régi nyarak remegnek ezer csillagjegyben” — *A szünet csodája*, 150). Az élni, létezni, lélegezni öröme sugárzik a költeményekből, amely a kötet előbbi ciklusainak lírai énjét sújtó otthontalanság- és idegenségérzetét is oldani látszik. „Van olyan ég, melyben otthon vagyunk” — áll az előbb idézett vers záró sorában. Mindennek csúcsa, mintegy valamiféle hazatalálás szöveghelye a kötet *Kis zugi hadjárat (avagy Feldzug)* című záró verse, annak is két záró sora: „Ez itt az összecukható, / kis tábori haza” (178). Körülbelül ezt nevezhette a kötetben többszörösen megidézt Esterházy Péter (Mészöly nyomán) ontológiai derűnek.

Amikor bizonyossá vált, hogy Esterházy gyógyíthatatlan beteg, Balla Zsófia versében Pilinszky *Apokrifének* kezdősorába kapaszkodott („*Mert elhagyatnak akkor mindenk.*”). A zugi versek mint a kiküzdött szabadság és harmónia, a választott ideiglenes (és termő) magány és elvonulás költeményei ezzel szemben a magában a Pilinszky-lírában is ritkaságszámba menő *Aranykori töredék* vagy épp a *Novemberi elízium* című költemények analógiáját vetik fel, mely utóbbiban a lábadozó lírai én szintén egy alkotóházi tartózkodás őszi ragyogásában lel rá a boldogság tünékeny pillanataira.

A *Más ünnepek* költeményei évtizedek hiányait, fájdalmait, de a ritkán és nehezen megszerzett harmónia szólamait is megcsendítik. A későmodern feszes versbeszéd s az emlékezetet vagy látványt átható reflexió egy sor emlékezetes költeménnyel gazdagítja ezt a dimenzióit tekintve is jelentős költészetet. (*Kalligram*, Budapest, 2016)

HARKAI VASS ÉVA